

Senadin Lavić

**Preuređivanje svijeta od nano-skale
do globalne skale
ili
Trianglum: identitet, znanje i
socijalna ontologija¹**

„Prvo, želim da karakteriziram 21. stoljeće kao “stoljeće rearanžiranja” ili kao stoljeće čija se fenomenologija razlikuje jasno od fenomenologije stoljeća prosvjetiteljstva. Prvo, stoljeće rearanžiranja u novom mileniju započinje s globalnim rearanžiranjem samih područja znanosti, kulture i umjetnosti, što treba da dovede do globalnog rearanžiranja svih sektora društvene ontologije. “Stoljeće rearanžiranja” ima u svojoj osnovi metafiziku pragmatizma, spekulativni i multinacionalni kapital te globalnu etiku pragmatizma: sloboda kao interaktivni profit i kao profitabilni konekcionizam integriranih mreža internacionalnog “kapitala koji radi”. Drugo, “stoljeće rearanžiranja” deklarira se u programima njegovih konstruktora u Evropi, Americi i Japanu kao “stoljeće zasnovano na znanju” (the “knowledge-based century”). Pravo značenje te sintagme jeste “stoljeće zasnovano na tehnološkom znanju”, a ne “stoljeće zasnovano na humanističkom znanju”. Treće, znanost ovog “stoljeća rearanžiranja” je mapa puta ka novoj vrsti tehnologije – posebno informacijske tehnologije – zasnovane na novoj vrsti supstancije: pametnom (elektroničkom) materijalu ili programibilnoj supstanciji proizvedenoj rearanžiranjem i kontrolom tvari atom-po-atom na nano-skali. Četvrto, društvena ontologija koja se realizira u društvenim institucijama i koja je u realnom svijetu izgrađena na idiomima i upotrebi

¹ Nijaz Ibrulj, Stoljeće rearanžiranja, Filozofsko društvo Theoria, Sarajevo 2005.

prirodnih jezika (Searle, 1995), stvarnih država i granica između njih, s realnim novcem, zamjenjuje se “realnim modelima” koji se konstruiraju funkcioniranjem programibilne tvari: tehničkim modelima artifičnih jezika i terminalima preko kojih državljani elektronski komuniciraju s institucijama svojeg demokratskog sistema. Peto, filozofija pragmatizma i znanost ovog stoljeća stvaraju “modele istine” u granicama “racionalne prihvatljivosti” (Putnam, 1981: x-xi), odnosno strukturalne rekonstrukcije i semantike granulacije koje u novim terminima daju zadovoljavajući opis toga kako nešto radi (kako radi jezik, kako radi um, kako radi naš kognitivni i mentalni svijet, kako radi fiziki svijet), a ne šta jest neki fenomen. Filozofija pragmatizma i moderna znanost su aktivatori rearanžiranja fizike supstancije, socijalne supstancije i mentalne (individualne) supstancije. Na navedenim karakterizacijama je zasnovana teza ovog teksta: metodsko rearanžiranje je zajednički znanstveni i filozofski pristup fenomenima u 21. stoljeću koje globalno upotrebljava informacijsku tehnologiju kao sredstvo komunikacije koja služi kao instrument za dizajniranje novog koncepta supstancije na tri područja: na području programiranja biološke supstancije putem genetike informacije, na području programiranja fizike supstancije putem elektronske informacije, i na području programiranja individualnog identiteta ili individualne supstancije putem socio-političke informacije.”

Nijaz Ibrulj

Izgleda da je čovjek našeg doba odlučio da detaljno presloži police u svojoj radnoj sobi, da promijeni strukturu materije fizičkim rearanžiranjem atoma, da u pametne (programibilne) materije utisne elektronsku informaciju o ponašanju, kao upute koje će one slijediti, da sve učini vidljivim i transparentnim tako da ga može upotrijebiti u času kad mu je to potrebno, pa čak i u neetičke i militarne svrhe. On pritom konstruira modele i programe znanja koji su bili nezamislivi u dosadašnjoj povijesti. Danas nas nanoznanost stavlja pred izazove u kojima još nismo bili, tako da sve liči na *science fiction*. No, to više nije fikcija, naprotiv, ta „realnost“ je već djelatna u najrazvijenim zemljama svijeta. Svi ti ljudski pothvati osigurani su složenim znanstvenim istraživanjima grupa istraživača, novim metodama i formama znanja, informacijskim tehnologijama, velikim nadanjima financijera i običnih ljudi, pa čak i sujevjerjem ili neosnovanom euforijom.

Ibruljova znanja i interesovanja polaze iz filozofije i humanističkog diskursa u najširem smislu i šire se kroz najnovija istraživanja u polju kognitivnih znanosti, socijalne ontologije, socijalne epistemologije, bioinženjeringa, nanoznanosti, Hirnforschunga, problema nanotehnologije, fuzzy-logic (Lotfy A. Zadeh), dinamike identiteta, znanja i društva kao i pitanja obrazovanja u humanističkim znanostima u procesu velike europske reforme znanja.

Njegov istraživački poduhvat je hrabar, „filozofski“ odgovoran i znanstveno potkrijepljen. On prodire u bitno događanje epohe čiji smo svjedoci i naziva je *stoljeće rearanžiranja* ili epoha prekomponiranja, preudešavanja, prestrukturiranja. Stoljeće rearanžiranja, dakle, zasnovano je na znanju, ali to nije staro humanističko znanje koje proizlazi iz *Bildunga*, koje razvija *takt* za ljudske stvari i lijepe pripovijesti, koje čuva dimenziju etičko-humanog gledanja na svijet, već se prije svega radi o znanju koje je reducirano na naučno znanje, odnosno (još uže) na specijalističko-tehnološko znanje koje je rezultat stručne *izobrazbe* pojedinca, a koje će služiti novim velikim poduhvatima kapitala i transnacionalnih kompanija. Zahvati u strukturu živog bića iz takvog stručno-specijalističkog sužavanja znanja, škiljavog znanja bez holističkog mozaika ili predstave o mogućoj cjelini relacija i interrelacija znanjâ, stvaraju reducirani način ljudskog bivstvovanja i mišljenja, egzistenciju uskraćenosti, glorifikaciju izabrane jednostranosti kao onog esencijalnog koje je određeno redukcijom, a da toga i nije svjesno.

Kako pak autor knjige *Stoljeće rearanžiranja*, Nijaz Ibrulj, vidi ove procese preuređivanja, preraspoređivanja, ponovnog udešavanja polja znanja i društvenog ili, malo šire, iz čega crpi svoj argumentacioni potencijal, pretpostavke interpretacije odnosa identiteta, znanja i socijalnog konteksta? Napomenimo, pritom, da se kod rearanžiranja, onako kako Ibrulj misli taj pojam, ne radi samo u pukoj „izmjeni misli“, promjeni fraza i poza, štaviše, *rearanžirati* znači – fizički promijeniti nešto, preudesiti strukturu nečega mehaničkim putem (nasiljem, degradacijom, destrukcijom, skrnavljenjem, amputacijom, etničkim čišćenjem) i tako mu promijeniti svojstva. Ibrulj se interesira za sadržaje i značenja interakcija identiteta i znanja u poljima logičkog, jezičko, znanstvenog, tehnološkog, društvenog, metafizičkog, matematičkog, ontološkog i literarnog. U ovih devet polja (razrađenih u sedam eseja), pokazuje se složenost i *mnogoznačnost pojma identiteta*, ukazuje se na različite tipove upotrebe *znaka identiteta* u filozofiji logike i filozofiji jezika i na *holizam identiteta* u konstruiranju ontologije prvog lica i socijalne ontologije. Ibrulj je uočio i elaborirao „vertikalnu vezu“ (ili spekulativnu, virtualnu, sinhronizovanu, „neprozirnu“ vezu) između rada na nano-skali znanosti i djelovanja u globalnoj skali. Te dvije skale idu skupa i direktno proizvode jedan novi svijet. Uspio je proniknuti u „nevidljivost“ i dotaknuti „mističnost“ tog odnosa između nanoznanosti i nove političke filozofije koje služe za upravljanje svijetom prirodnog i društvenog bića.

Autor pokazuje kako se rearanžira materija, društvo, individualni identitet kroz znanstveni pogon, društvenu ontologiju i političke institucije. Možemo samo naslućivati moguće scenarije događanja, jer još ne znamo šta će značiti za ljudski identitet proizvodnja programibilne, pametne materije i genetski promijenjene supstancije u bioinženjeringu, dok savremena

politička filozofija rearanžira individualni identitet programibilnom ljudskom supstancijom i stvaranjem globalnih, internacionalnih struktura. Uz to se posebno naglašava djelovanje savremenog procesa globalizacije koji rearanžira lokalne i regionalne političke sisteme i državne zajednice i stavlja ih u „globalne procese u kojima postaju ovisni od globalnih ekonomskih odnosa, od globalnih kulturnih odnosa, od globalnih finansijskih odnosa i od globalnih civilizacijskih standarda“. U pozadini globalizacijskih procesa stoji spekulativni, anonimni, transnacionalni kapital koji sebi krči „liberalistički“ put akumulacije ad infinitum. „Time će se pokazati kako se, kao konsekvencija rearanžiranja materije na nano skali i rearanžiranja društva na globalnoj skali, provodi *rearanžiranje identiteta* na transnacionalnoj ili transmigracijskoj skali koju uspostavlja spekulativni kapital“. Iz toga se pokušava razmotriti pitanje o mogućnosti transnacionalnog identiteta i njegove transnacionalne socijalizacije. Strah od gubljenja identiteta, bifurkacija identiteta, statičko-kruta interpretacija identiteta i slični procesi, postaju smetnja razvijanju jednog „slabog pojma identiteta“, minimalnog identiteta ili dinamičko-pluralističkog identiteta i usporavaju razvijanje transnacionalnog (kozmpolitskog) identiteta. U procesu „varijacija identiteta“ i podešavanja identiteta Jozef K. može izgledati zbunjeno, nedoraslo, smiješno, kruto, rigidno, ograničeno... Na slučaju Jozefa K. Ibrulj prezentira jednu originalnu igru oko identiteta koja se tiče života savremenog čovjeka i nudi vrlo zanimljivu interpretaciju Kafkinog junaka iz romana *Proces* na koju uglavnom nismo navikli.

Ibrulj pokazuje da pojam racionalnosti, koji prepoznajemo u znanju i djelovanju čovjeka, nije jednoznačan i krut, da su njegove permutacije, multipliciranja i identifikacije posredovane našim holističko-pragmatičkim prodiranjem u polja iskustva koja su bila stoljećima nezamisliva, naprimjer, nanoznanstveni prodor u strukturu materije i njeno atomsko rearanžiranje. Promišljanje problemske triangulacije u različitim poljima prostor-vrijeme sadržaja, disciplina koje se prožimaju, sparivanje nevjerovatnih modela i evoluiranje novih „vrsta znanja“, rearanžiranje fizičkog svijeta na nano-skali, pokazuju da se odnos znanja i identiteta nameće kao krucijalno mjesto propitivanja budućeg čovječanstva. U svijetu koji je već tu – proizvođač se „nevidljive stari“ koje će bitno uticati na ljudski život, a živjeće se apsolutno ljudski, dakle, između utopije i opasnosti, između nade i straha, u rasponu od nano-skale do globalne skale društvene ontologije, u inteligentnom prostoru (okružju) s aparatima i tehničkim napravama, u okviru nove političke filozofije, u nepoznatim procesima za većinu ljudi u kojima će se svakodnevno izvršavati najnevjerovatnije mehaničke rekonpozicije atomskih i molekularnih građevnih sklopova svijeta. Ali, kako će se „obični ljudi“ snalaziti u *nano-svijetu*, tj. da li će biti moguće kontrolirati sadržaj društvene dinamike ako manje od jedan posto ljudi nema predstave o tome

šta se događa u znanosti i koje su njezine tendencije i mogućnosti? U kojem će se pravcu razvijati identitet koji može ostati netaknut znanjem ili koji ne želi novo znanje, to nije više etičko pitanje, već pitanje cilja konstruiranja društva zasnovanog na znanju (*the knowledge-based society*). Ni filozofsko *maštanje* ne može biti ostvareno, jer će izgledati smiješno, a ni čovjek ne može da se ostvari, ako će globalni okvir biti unifikacija različitosti – onda će svi biti u bezličnosti. Možda će ova „stara“ politička filozofija da se rearanžira kroz „nove“ transnacionalne forme identiteta i „svemoći“ znanosti, no mi kao ljudska bića nećemo moći ostati izvan mreža – izvan mreža će živjeti ili Bog ili đavo. Zato će nam najvjerojatnije biti neophodan maštovit um ili imaginativna moć bez koje bi poludjeli. Čini se da će sve biti rearanžirano, te neće biti postavljanja pitanja koja bi dovela u pitanje smisao rearanžiranja. Razvijeno društvo ispostavlja zahtjev za redukcijom i rearanžiranjem „rigidnih sekvenci identiteta“, uspostavom minimalnog identiteta pomoću „globalnih strojeva“ (globalna kultura, ekonomija, sigurnost i obrazovanje). Napetost života već se odvija između zahtjeva „svi-u-digitalnom-svijetu“ i „svi-u-demokratskom-svijetu“, a izvan tih unifikacija ne bi trebalo biti ništa. I prirodno-tehničke znanosti i društvene znanosti, dakle, impliciraju redukcionističko-unifikacijski modela znanja u kojem se pojavljuje „nevidljivost stvari“ i „nevidljivost društvenih odnosa“, dakle, jedna „nevidljiva stvarnost“ koja bitno određuje naše ljudske živote.

Kada je 1959. godine nobelovac Richard Ph. Feynman (1918 – 1988) održao predavanje pod naslovom *There's Plenty of Room at the Bottom*, zatražio je od znanstvenika svih profila da se pozabave istraživanjima na *nano* mjernoj skali (10^{-9}). On je pitao: *zašto ne bi mogli upisati dvadeset i četir i toma Encyclopedia Britannica na vrh (na glavu) jedne pribadače (čiode)?* Ponudio je usput i odgovor: *postojalo bi (bilo bi) dovoljno mjesta/prostora*. I tako je počela nanoznanstvena avantura i nanotehnologija. Onda je uslijedila faza popularizacije nanotehnologije. K. Eric Drexler je u knjizi *Engines of Creation* (1986) opisao kako se može putem manipulacije materijom na atomskoj ravni stvoriti jedna utopijska budućnost: u njoj preobilje/izobilje preovladava jer se sve može proizvesti potpuno jeftino, odnosno nanotehnologija je, u savezu s artificijelnom inteligencijom, u stanju da riješi sve bolesti i tjelesne nedaće čovjeka. Već je došlo do nanotehnološke revolucije u kojoj su, naprimjer, stvoreni asembleri (monteri) koji rade na molekularnoj razini, ali i problem „gray-goo“ (problem „sive sluzi“). Poslije faze popularizacije i utopijskih predviđanja, očitovao se američki kompjuterski ekspert Bill Joy („*Why the future doesn't need us*“ / „*Zašto nas budućnost ne treba*“, u magazinu *Wired*, 2000.) s provokativnom tezom da nove tehnologije mogu predstavljati još veću prijetnju za čovječanstvo nego oružja za masovno uništavanje u dvadesetom stoljeću, odnosno – budućnost

nas neće trebati. Tako smo došli u situaciju oprečnosti između dva djelatna scenarija, naime, stojimo između *nanoutopije* i *nanohorora*...

Pred nama stoje brojna pitanja koja pokreće Ibruljov tekst. Na ta pitanja, nažalost, još uvijek ne možemo imati odgovore. Šta, naprimjer, ako uspijemo dekodirati „mentalni kod“ čovjeka ili ako odemo u čorsokak s fizičkim zahvatima u strukturu atoma? Šta ako smislimo odgovore na svako *kako*-pitanje ili *kako*-djelovanje? Sigurno je da nam neće pomoći „etičke jadikovke“ ili humanistička moraliziranja iz malog prsta, ako se odrekemo humanističke odgovornosti za naša djelovanja. Da li će epohalno rearanžiranje završiti ljudski sretno i normalno ili će s rearanžiranjem stupiti na povijesnu scenu stravični sadržaji (i događanja) koje nismo mogli ni zamisliti u svojim parohijalno-romantičarskim glavicama? Kako će čovjek iznaći općeljudski validne nacрте djelovanja, saradnje i poštovanja prema „prirodi“? Da li će se transnacionalna socijalizacija pretvoriti u neku formu babilonske pometnje? Da li će rearanžiranje supstancije zaustaviti barbare koji prijete da poruše gradove civilizacije? Da li će, dakle, znanstvena produkcija znanja omogućiti da se razvije jedan novi pojam identiteta koji nije zasnovan na konfrontaciji i sukobljavanju, na lokalnoj uskogrudosti i provincijalnim epopejama? Da li će sociologija i druge društvene i humanističke znanosti morati, uz prezentne „čiste teorije“ i „empirijska istraživanja“, raditi na razvoju i osmišljavanju novog utemeljavanja moralnog djelovanja čovjeka (sociolog kao moralist pisao je R. König). Odgonetanje zagonetke odnosa znanja i identiteta, u kontekstu konstitucije društva zasnovanog na znanju, stoji pred nama! Naravno, Ibrulj nije nudio utopijske odgovore. Predložio je da se filozofija i *Geisteswissenschaften* suoče s događanjima u nanoznanstvenim istraživanjima, u konstrukciji artificijelne inteligencije, istraživanjima kognitivnih funkcija i da svoj pojam *univerzalnosti* prezentiraju u sadejstvu s informacijskim tehnologijama. To će bitno uticati na promjenu naslijeđenih metodologija i epistemologija...

Nadamo se da će ove misli bar djelimično približiti neke intencije Ibruljove filozofske avanature na početku dvadeset i prvog stoljeća i da će prizvati nove čitaoce, tako neophode svakom autoru i filozofskom piscu.